

Griekse

*De neergang van de
antieke Olympische Spelen*

tradities verliezen de strijd

Toen de schrijver Pausanias Olympia in 174 bezocht, was er nog geen vuiltje aan de lucht. De Griekse pracht en praal was er, met enkele Romeinse toevoegingen, nog in volle glorie te zien. De Spelen gingen na de Romeinse overheersing gewoon door. Romeinse atleten verschenen aan de start en de keizers van Rome werden als belangrijke sponsors met beelden geëerd. Maar in de eeuwen daarna zette het verval toch door. Bij de 287ste spelen werden de allerlaatste *Olympionikai* aan de overwinnaarslijsten toegevoegd. Aan een traditie van 1100 jaar kwam een einde.

Bij de dood van Marcus Aurelius, de laatste 'goede' keizer, in 180 na Chr. leek de wereld nog in orde. De crises die zich onder de regering van Marcus de Wijze hadden voorgedaan, waren uiteindelijk bezworen. Bij overstromingen en aardbevingen had de vorst zijn vaderlijke zorg kunnen tonen. In het oosten waren de Parthen op hun plaats gezet. De grote pest stak nog maar hier en daar de kop op. En toen Marcus in 180 aan het Donaufront stierf, waren de Marcomannen en Quaden, die zelfs even Italië waren binnengedrongen, teruggejaagd. Romeinse legioenen drongen diep in Midden-Europa door. Het inrichten van een nieuwe Romeinse provincie Marcomannia leek een kwestie van tijd. Maar aan de periode, die volgens Edward Gibbon in zijn *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* ongetwijfeld de gelukkigste periode van het mensdom was, zou een einde zijn gekomen door de ontaarde opvolger, Marcus' zoon Commodus. Dit geschiedbeeld heeft bijvoorbeeld nog de plot van de film *Gladiator* (2000) bepaald, een film die een *remake* is van de laatste echte spektakelfilm *The Fall of Rome* uit 1964 (met Sophia Loren als een oneindig mooiere dochter Lucilla dan Connie Nielsen).

Pracht van Olympia

Ook voor Olympia leek er bij de dood van keizer Marcus geen vuiltje aan de lucht. Een paar jaar tevoren bezocht Pausanias de plaats. Hij werd de schrijver van de eerste reisgids van Griekenland. Zijn *Rondleiding van Hellas* heeft archeologen erg geholpen om orde te scheppen in de puinhopen van Olympia. Alles was er bij zijn bezoek (in 174?) nog. In

de grote Zeustempel met zijn marmeren - in plaats van terracotta - dakpannen troonde de oppergod, gevormd door gouden en ivoren platen, zoals Pheidias hem zes eeuwen tevoren had uitgebeeld. De werkplaats waar dit wereldwonder was geschapen, stond er ook nog. Bij de moderne opgravingen is er een drinkschaal gevonden, met daarin gekrast VAN PHEIDIAS BEN IK – iedere keer als ik het voorwerp in het Museum van Olympia zie, bekruipt me het gevoel dat een *practical joker* aan het werk is geweest.

'Atleten konden hoge startgelden bedingen die het leven in het Romeinse Rijk tot een permanent feest maakten'

Het terrein waarop Pausanias zijn ogen uitkeek, was bezaaid met paviljoens en beelden. Het was een permanente wereldtentoonstelling. Honderden atleten stonden er in brons of marmer vereeuwigd; ze hadden ooit letterlijk de Olympische lauweren geoogst – overwinnaars kregen slechts een krans van laurier. Maar ze werden meer dan gecompenseerd door de materiële gunsten van hun trotse vaderstad. En later toen de sport helemaal een beroep was, konden *Olympionikai* hoge startgelden bedingen bij de talrijke festivals die het leven in het Romeinse Rijk volgens lofredenaar Aristides tot een permanent feest maakten.

Pausanias beschrijft ook het grote altaar voor Zeus, een kegel van zeven meter hoog, opgeworpen van de as van offerdieren. Even besef je wat een smerige troep het in de antieke heiligdommen was: tientallen liters runderbloed liepen in stromen van de altaren. Deelnemers ►

Anton van Hooff is classicus en werkt als schrijver/publicist.

Pheidias' Rondleiding van Hellas heeft archeologen erg geholpen om orde te scheppen in de puinhopen.

De start- en aankomstlijn van het stadion in Olympia.
Foto Wknight94 via Wikimedia.

aan de offers gingen met hun portie offervlees ergens zitten barbecueën, terwijl de damp van de botten en vet, die op het altaar voor de god werden verbrand, zien en adem benam.

Waar wij alleen nog wat verstrooide of heropgerichte zuilenstompen zien, zag Pausanias complete tempelinterieurs, niet alleen van de grote Zeustempel, maar ook die van zijn goddelijke eega Hera: in haar heilighdom troonde zij terwijl haar man naast haar stond. In noordoostelijke richting aan de voet van de Kronionheuvel lag een reeks 'schathuizen'. Dat waren paviljoens die door (ooit) prominente staten waren opgericht om de offergaven van de eigen burgers te herbergen. Iets lager, op weg naar het stadion met de bekende boogvormige toegangspoort, kwam Pausanias langs een reeks 'Zeusen', voor ons alleen nog resten van voetstukken. De Zeusen waren beelden die sporters die op omkoping waren betrapt, als straf moesten oprichten. Voor hun entree in de renbaan kregen de lopers dus nog een laatste waarschuwing. Geen detail wordt de lezer bij Pausanias' rondgang bespaard - in moderne druk beslaat *Olympia* ongeveer 150 pagina's, dus wel wat meer dan de fameuze *Blue Guide*.

Speelbal van Rome

Ook Romeinen kwam Pausanias op het heilige domein tegen. Hatelijk was de manier waarop Lucius Mummius zich 300 jaar tevoren als eerste Romein had gemanifesteerd. Na de vernietiging van Korinthe in 146 v. Chr. liet hij van de buit een bronzen Zeusbeeld bij de grote tempel oprichten. Ook 21 vergulde

de paar machten die nog met Rome konden rivaliseren, werden soms op Griekse bodem uitgevchten. Toen de generalissimi Sulla, Caesar, Pompeius en Marcus Antonius in een reeks burgeroorlogen verwikkeld raakten, was Griekenland hun slagveld, bijvoorbeeld in de slagen van Pharsalus (48 v. Chr.) en Philippi (42). De ellende en verarming leidden nooit tot afgelasting van de Olympische Spelen; de lijsten van de *Olympionikai* tonen geen onderbreking. De eerste Romein die erin voorkomt is ene 'Gaius uit Rome' in 72 v. Chr. Hij won de lange loop in de Spelen die plaatsvonden aan het begin van 177ste Olympiade – anders dan tegenwoordig was de Olympiade de vier jaar tussen de Spelen, niet de naam van de spelen zelf.

De volgende Romein met Olympische lauweren in de lijst is Tiberius, die door Augustus bij gebrek aan alternatief als zoon ten slotte werd geadopteerd en zo tot opvolger aangewezen. Zover was het nog niet toen Tiberius in 4 v. Chr. het vierspan, *tethrippon*, won. Er was toen juist sprake van een grote verwijdering tussen Augustus en de zoon van de vorige echtgenoot van zijn vrouw Livia. In 6 v. Chr. had Tiberius Rome de rug toegekeerd, waarschijnlijk uit walging over Iulia, Augustus' dochter (dus zijn stiefzus) met wie hij uit dynastieke overwegingen had moeten trouwen. Toen hij de vrouw die hij voor haar had moeten inruilen, op straat tegenkwam, barstte hij in tranen uit en liep haar tot haar huis na. In 2 na Chr. kwam Augustus achter Iulia's promiscuïteit; hij verbande haar naar een eilandje – zoals Mussolini ook nog deed met tegenstanders. Toen zijn kleinzoons Gaius en Lucius kort na elkaar stierven, nam hij de 45-jarige Tiberius in arrenmoede als zijn zoon aan.

'Iedere Romein die van goeden huize was, moest zich een flinke portie Griekse cultuur eigen maken. Het Grieks had de positie die het Frans ooit in het Westen had'

schilden op de dwarsbalk boven de zuilen herinnerden pijnlijk aan de oorlog die voor tweeduizend jaar een einde maakte aan de Griekse onafhankelijkheid.

In de eeuw na Mummius kreeg Griekenland te voelen dat het 'veroverd' was, volgens het bekende woord van de dichter Horatius, al veroverde het met zijn cultuur de ruwe overwinnaar (*Graecia capta ferum victorem cepit et artis/intulit agresti Latio*; Griekenland veroverd, veroverde de ruwe overwinnaar en bracht cultuur aan het boerse Latium; Horatius *Epistulae* 2,1,156). Oorlogen tussen Romeinen en

Gunst van de keizer

In de tijd van zelfgekozen ballingschap reisde Tiberius de Griekse wereld. Hij studeerde retorica op Rhodos. Zijn liefde voor de Griekse cultuur blijkt ook uit zijn deelname aan de Olympische Spelen van 4 v. Chr. Bij het wagenrennen ging het niet om persoonlijke deelname; bij de onderdelen daarvan ging de prijs naar de eigenaar van het wagenspan. Nadien bleven de Spelen een bijna exclusief Griekse aangelegenheid, waarbij beseft dient te worden dat de Griekse wereld zich tot ver in het Midden-Oosten uitstrekte. Winnaars kwamen uit Klein-Azië en zelfs Syrië. In 17 na Chr. won Germanicus, Tiberius' neef, met het vierspan, typisch een nummer voor buitenlandse sponsors.

Wel kwamen er steeds meer gemengd Grieks-Latijnse namen in de overwinnaarslijsten voor. Hierbij ging het om Grieken die al vroeg het Romeinse burgerrecht verkregen. In de eerste eeuw van de jaartelling begonnen de Griekse lokale regenten door te dringen tot de rijkse elite, een proces dat in de eeuw van Marcus de Wijze praktisch werd voltooid.

Een flinke dosis Griekse cultuur moest iedere Romein die van goeden huize was, zich eigen maken. Het Grieks had de positie die ooit het Frans in het Westen had. Maar net zoals men bij Francomania het odium van wuftheid op

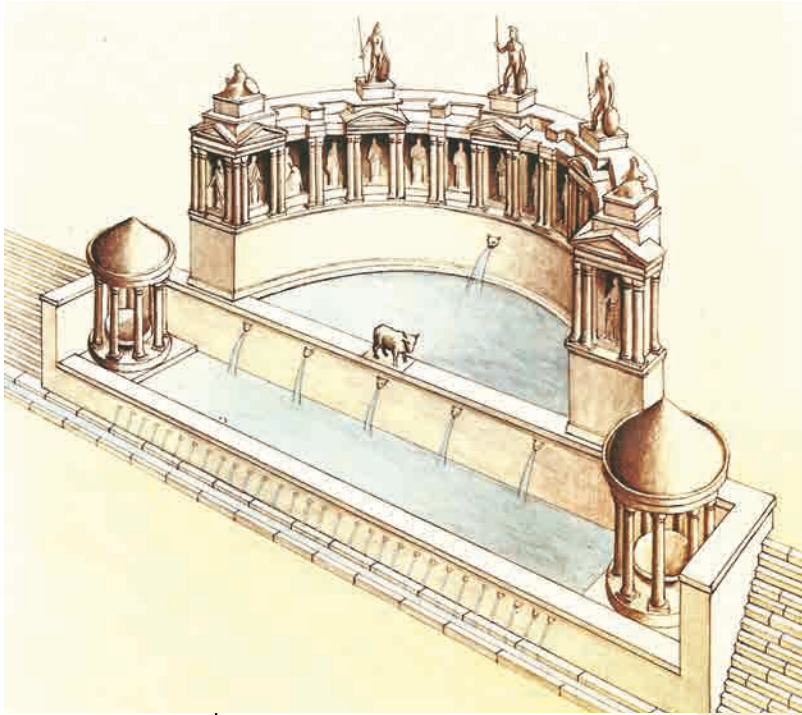
Het pankration was een Olympische vechtsport die bestond uit een combinatie van worstelen en boksen. Er waren weinig regels, alleen het gebruiken van nagels of tanden of het uitdrukken van ogen was niet toegestaan.

zich kon laden, moesten Romeinen op hun tijd ook afstand van de 'Griekjes' weten te bewaren. Hiermee maakte Nero een van zijn fatale fouten. Hij dweept zo met de Griekse cultuur dat hij als keizer een rondreis door Griekenland maakte en persoonlijk deelnam aan diverse onderdelen van het Olympische programma. Tot zijn verbazing won hij ze allemaal: het omroepen, lierspelen, tragische voordracht, en diverse vormen van wagenrennen. Bovendien waren andere cyclische spelen, die normaal plaatsvonden in de jaren tussen de Olympische Spelen, naar hetzelfde seizoen verplaatst, zodat Nero nog meer prijzen in de wacht kon slepen. Triomfantelijk keerde hij in Rome terug. Als iemand in de elite nog twijfelde: dit was een onwaardige vorst die de Romanitas verried. Zijn opvolgers deden dan ook alles om geen Nero te lijken. Als begunstigers van Olympia bleven zij op een afstand. Traianus (keizer van 98-117 na Chr.) liet er een badgebouw aanleggen. Dat lijkt geen overbodige voorziening zoals de moderne bezoeker kan navoelen als hij in de zomerhitte in Olympia loopt te puffen. De filosoof Epiktetos gebruikt de beproeving die het bijwonen van het Olympische festival betekende voor een Stoïsche levensles. 'Maar er gebeuren toch nare, onaangename dingen in het leven?' In Olympia niet soms? Hebben jullie het daar dan niet warm? Staan jullie daar niet dicht opeengepakt? Nemen jullie daar niet een bad onder primitieve omstandigheden? (Colleges 1,6,26).

Behalve alle rituelen en wedstrijden waren er als bij een popfestival allerlei randactiviteiten. Pronkredenaars traden er op, zoals Dio Guldenmond in 97. Een goeroe als Peregrinos was er verzekerd van publiciteit toen hij zich daar in brand stak. De spotter Loukianos was getuige van deze demonstratie van doodsverachting. ►

De sokkel waarop de Nike van Paionios stond. Het beeld is nu een van de topstukken van het archeologisch museum in Olympia.

Halverwege de tweede eeuw kreeg Olympia eindelijk een fatsoenlijke watertoevoer en riolering. De sponsor daarvan was Herodes Atticus, een van de rijksaristocraten met een Grieks-Latijnse naam. Hij financierde de aanleg van een waterleiding, die uitmondde in een brongebouw, een *Nymphaeum*, aan de voet van de Kronosheuvel.

De 'goede' keizers van de tweede eeuw bleven Olympia begunsten, hoewel het zelfs van de filhelleen Hadrianus de vraag is of hij Olympia ooit bezocht. Misschien dat ook de locatie aan de westkant van de Peloponnesos Olympia parten speelde. De afgelegenheid was de reden dat bij de wedergeboorte van de Olympische Spelen in 1896 Athene als plaats van de sporthandelingen werd gekozen.

Olympische proliferatie

Hadrianus heeft iets dergelijks geprobeerd door Panhelleense Spelen in Athene op te zetten, maar de atleten wezen zijn initiatief af en reisden door naar Olympia. De Spelen daar bleven hun prestige behouden, maar ze ondervonden wel toenemende concurrentie van de talrijke evenementen elders. Ieder centrum van betekenis probeerde zijn plaatselijk festival internationaal te maken. Soms werden lokale spelen bij wijze van kwaliteitswaarde voorzien van het predicaat Olympisch. In het Syrische Antiochië werden tot 510 'Olympische Spelen' gehouden.

Behalve deze proliferatie van het begrip Olympisch, was er ook sprake van een verschuiving van het zwaartepunt, weg van het oude Hellas. Athene bleef nog wel aanzien genieten als een oude universiteitsstad, maar steden als Smyrna, Efese, Antiochië en Alexandrië hadden een veelvoud aan inwoners van wat ooit het Hellas van Hellas was. Maar zoals aan het begin betoogd, ogenschijnlijk was er geen vuiltje aan de lucht. De

keizers werden nog steeds als weldoeners met beelden geëerd; Pausanias zag in de grote Zeustempel naast een Augustus ook een Traianus en Hadrianus. En halverwege de tweede eeuw kreeg Olympia eindelijk een fatsoenlijke watertoevoer en riolering. De sponsor daarvan was Herodes Atticus, een van de rijksaristocraten met een Grieks-Latijnse naam (hij leefde van ca. 100 tot ca. 180). Herodes was een zeer vermogend man. Hij nam als weldoener veel monumenten voor zijn rekening. Het Odeion van Herodes Atticus aan de voet van de Akropolis wordt nog steeds voor uitvoeringen gebruikt. Zijn biograaf zegt dat voor één keer de god van de Rijkdom, *Ploutos*, eens niet blind was. Zelf noemde Herodes geld dat niet rolde 'lijkenrijkdom', *nekron plouton*. In Olympia financierde hij de aanleg van een waterleiding, die uitmondde in een brongebouw, een *Nymphaeum*, aan de voet van de Kronosheuvel. Waarschijnlijk stond Olympia bij de dood van keizer Marcus in 180 op het toppunt van zijn uiterlijke pracht.

Behalve de verschuiving van de centra ondermijnde ook een verschuiving van waarden het respect voor sport en de Olympische Spelen. De eenzijdigheid van het atletenbestaan was al vroeg een punt van kritiek. Filosofieën die de dualiteit van ziel en lichaam benadrukten, zoals de Stoa en het Neoplatonisme, werden in de loop van de tweede eeuw overheersend. Deze wijsgerige scholen werden door het opkomende christendom als wegbereiders van de ware leer gezien. Niet alleen de toenemende lichaamsverachting zorgde voor verminderd aanzien van sport. Aan de festivals bleef altijd het stigma van hun heidense wortels kleven. Om schade voor het zielenheil te voorkomen ontraadden geestelijke leiders aan de christelijke kudde het bijwonen van spelen. Aan het begin van de derde eeuw was er nog een sterke opleving van bouwactiviteit, misschien om de schade van een aardbeving te herstellen. De laatste persoon van keizerlijke status die Olympia bezocht was Iulia Domna. Deze ontwikkelde echtgenote van keizer Septimius Severus was er in 201, aan het begin van de 245ste Olympiade. Haar zoon Caracalla is de laatste keizer die in een inscriptie ter plaatse wordt vermeld.

Decline and fall

De crises van de derde eeuw, de tijd van de soldatenkeizers, hadden hun weerslag op Olympia. In 261 drongen de Heruli tot op

de Peloponnesos door. In dat jaar werden de laatste ordentelijke spelen gehouden. Van daarna hebben we alleen nog incidenteel vermeldingen van *Olympionikai*. De allerlaatste namen zijn uit 369: een Philoumenos uit Philadelphia won toen het worstelen en een vorst uit Armenië (Barasdates of Artabados) zegevierde bij het boksen. Dat gebeurde bij de 287ste Spelen. Vanaf 776 v. Chr. – het eerste jaar waarvan we een *Olympionikes* kennen – tot 369 waren 1145 jaar verlopen. Daarbij vergeleken komen de moderne Olympische Spelen pas kijken. Officieel geldt als het einde van de Olympische Spelen het edict van de allerchristelijkste keizer Theodosius I die in 393 alle heidense culten en festivals verbood.

Olympia was toen al een kwijnende locatie. Bij de inval van de Heruli was in allerijl een klein areaal tot fort omgebouwd, waarbij bestaande gebouwen het bouw materiaal leverden. Alleen de Zeustempel werd ontzien. Dit eerbiedwaardige heiligdom werd onder de laatste heidense keizer Diocletianus voor het laatst gerestaureerd. Wat er daarna met het gouden en ivoeren beeld van Zeus is gebeurd, staat niet vast. Er is sprake van dat het, zoals zoveel antieke schatten, naar het nieuwe Rome, Constantinopel, is overgebracht. Daar zou het in 475 bij een paleisbrand zijn vernietigd. Helemaal verlaten was het gebied voorlopig

niet. Pheidias' werkplaats werd omstreeks 400 tot kerk omgebouwd. De christenen ontzagen het heilige terrein niet; ze begroeven er hun doden.

Het terrein werd geteisterd door overstromingen; tot in de negentiende eeuw was het drassige gebied door malaria onbewoonbaar. De verlatenheid en de dikke lagen slib die over de resten waren afgezet, betekenden een geluk voor de Duitse archeologen die in de negentiende eeuw Olympia tot hun domein maakten – de Fransen hadden Delphi. Hun claim op Olympia bevestigden ze in 1936 door de potsierlijke ceremonie van de Olympische fakkel in te voeren, vastgelegd in Leni Riefenstahls meedogenloos mooie film *Olympia*. ■

Literatuur

- Over de geschiedenis van de Spelen: M.I. Finley en H.W. Pleket, *Olympische Spelen in de oudheid*, Fibula – Van Dishoeck, Haarlem 1976 (diverse herdrukken)..
- Over de archeologie van Olympia: A. Mallwitz, *Olympia und seine Bauten*, Prestel, München 1972.
- Bronnen in Nederlandse vertaling: Charles Hupperts e.a., *Olympische Spelen. Sport en opvoeding in de Griekse oudheid*, Eisma, Leeuwarden 1989.
- Over Nero's overdreven liefde voor Griekse zaken: Anton van Hooff, *Nero & Seneca. De despoot en de denker*, Ambo 2010 (derde druk 2011).
- Over de mentaliteit van de tweede eeuw: Anton van Hooff, *Marcus Aurelius. De keizer-filosoof*, Ambo, augustus 2012.

Het Philippeion, het ronde heiligdom tere ere van Philippos II, de vader van Alexander de Grote.